

УДК 347.6

А. О. Орел
магістрант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РЕТРОСПЕКТИВА ЗАРОДЖЕННЯ НОТАРІАЛЬНОГО ПОСВІДЧЕННЯ ДОГОВОРУ ДАРУВАННЯ

Важливу роль у здійсненні правозахисної та правоохоронної функції в державі відіграє нотаріальне посвідчення договору дарування. Захист прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб, запобігання правопорушенням є основним завданням органів нотаріату, а нотаріальне посвідчення різних правочинів сприяє досягненню цього завдання. Залежно від розвитку нотаріату зростає інтерес і до його історії, адже є очевидним, що нотаріат існував не завжди, а різні правочини раніше посвідчувались по-іншому. Дослідження передумов виникнення нотаріального посвідчення договору дарування дозволить нам прослідкувати шлях становлення цього інституту, а також виявити те, якою специфікою характеризувалось це питання на різних етапах його розвитку. Сучасний інститут нотаріального посвідчення договору дарування є результатом багаторічного розвитку, а тому в межах нашого дослідження варто проаналізувати цей шлях.

Історія інституту нотаріату широко представлена у вітчизняних наукових джерелах. Так, окремі його аспекти досліджували такі науковці, як В.В. Баранкова, Ю.Ю. Бисага, Г.О. Гулевська, А.О. Давиденко, Н.М. Денисяк, Л.В. Драгачевич, Ю.В. Желіховська, В.В. Комаров, О.І. Нелін, С.М. Сміян, О.П. Субтельний, В.М. Черниш, Н.В. Шевченко, Д.І. Яворницький, Л.Е. Ясінська тощо. Водночас належної уваги саме передумовам виникнення нотаріального посвідчення окремих правочинів, зокрема договору дарування, сьогодні у правовій доктрині нашої держави не приділено, що зумовлює актуальність здійснення відповідного дослідження.

На Русі складання письмових актів під час укладення правочинів було винятковим явищем. Наприклад, як зазначає Ю.Ю. Бисага, у «Руській Правді» відсутні вказівки на письмові документи як на докази існування юридичних відносин [1, с. 18]. Тобто за часів Київської Русі правочини не просто не посвідчувались взагалі, а навіть була відсутня вимога щодо письмової форми. Перші писемні правочини на Україні-Русі почали з'являтися вже в період феодальної роздробленості у XII столітті, проте це не були правочини у сучасному розумінні. До письмових правочинів тогочасної епохи варто віднести окремі уставні і жалувані грамоти удільних князів, а також деякі окремі документи приватних осіб, основним змістом яких були купівля та продаж

прав на землю та холопів [1, с. 18]. Тобто станом на XIII століття посвідчення на сучасних українських територіях здійснювалось лише щодо договорів купівлі-продажу. Таке посвідчення ще не можна було називати нотаріальним, проте окремі ознаки, характерні для сучасного інституту, все ж мали місце. По-перше, посвідчення здійснювалось уповноваженими на те суб'єктами. По-друге, посвідчення здійснювалось із метою надання правочинам законної сили. Тобто, з одного боку, цю епоху варто визначити як ту, на якій відбулось зародження нотаріального посвідчення правочинів. З іншого боку, договори дарування не посвідчувались взагалі, а письмова форма таких правочинів у тій історичній епосі видається сумнівною. Відповідний правовий розвиток такого інституту нотаріату фігурує і в більш пізніх джерелах, зокрема Литовському Статуті, Соборному Уложенню та Правах, за якими судиться малоросійський народ [2, с. 166]. Водночас охарактеризуємо зазначений етап так, як **початковий етап розвитку нотаріального посвідчення договору дарування**. З одного боку, нотаріальне посвідчення договору дарування ще не виникло як самостійний інститут, а з іншого – було створено всі передумови для такого, щоб такий інститут з'явився, адже правочини все більше набували письмової форми, з'являлись особи, уповноважені посвідчувати правочини. Вищезазначене суттєво вплинуло на подальший розвиток інституту нотаріального посвідчення договору дарування.

Отже, перший виділений нами етап характеризується такими особливостями:

1) на цьому етапі було створено передумови для виникнення інституту нотаріального посвідчення договору дарування, зокрема виникла письмова форма правочинів, а також посади, уповноважені здійснювати посвідчення таких договорів;

2) про посвідчення договорів дарування як про самостійний інститут нотаріального посвідчення договору ще не йшлося.

Возз'єднання України з Росією призвело до запитання російського законодавства про посвідчення правочинів. Україна все більше втрачала риси автономії, на її території запанували російські закони, а організація та зміни в нотаріальній справі проводилися за загальнодержавними нормативними актами [3, с. 24]. Із XIV ст. почали з'являтися особливі форми закріплення юридичних актів, що надавали їм сили та значення. Усна

форма правочину вже не відповідала потребам часу, а тому письмова форма і посвідчення набували все більшого значення. Важливим моментом у розвитку нотаріального інституту стало Уложення царя Олексія Михайловича 1649 р., яке не тільки впорядкувало та систематизувало окремі укази, але й утворило передумови та підстави складного порядку закріплення прав на майно, який у подальшому був прийнятий у Зводі законів 1832 р. та довгий час зберігав свою силу [4, с. 21]. Тобто відбувся поступовий розвиток нотаріату і створювались передумови для утворення тих інститутів, які існують сьогодні, зокрема нотаріального посвідчення договору дарування. За Зводом законів 1832 р., посвідчення правочинів здійснювалось за бажанням сторін стосовно низки угод, зокрема таких: а) запродажні написи на нерухоме майно; б) духовні заповіти; в) угоди про найм майна; г) довіреності та деякі інші. Водночас у Зводі не були вказані всі умови, необхідні для надання вчиненого в нотаріуса акта офіційного значення [4, с. 23]. Також залишається незрозумілим те, чи стосувались положення цього нормативно-правового акта посвідчення договору дарування, але широкі коло правочинів, щодо яких здійснювалось посвідчення, а також невичерпний характер цього переліку свідчать про те, що цей Звід є важливим актом в історії виникнення передумов нотаріального посвідчення договору дарування. У 1866 році було введено в дію Нотаріальне положення, головною ідеєю якого було відділення нотаріальної частини від судової. Було вирішено виключити з ведення судових установ нотаріальні функції щодо вчинення актів та інших несудових дій, у містах були засновані нотаріуси, коло яких було обмеженням [4, с. 24]. Отже, зробимо висновок, що саме за часів Російської імперії було прийняте Положення про нотаріальну частину, яке, незважаючи на всі його недоліки, створило і в Україні окремі інститут нотаріату та визначило його місце як органу публічної діяльності в системі судового відомств, але з незалежним колом діяльності.

Таким чином, інститут нотаріату в Україні формувався під безпосереднім впливом російського законодавства. Положення про нотаріальну частину 1866 р. регулювало діяльність нотаріату аж до 1917 року. Як нами встановлено, у його змісті прямо не йшлося про нотаріальне посвідчення договорів дарування. Але можна зробити висновок про те, що така можливість існувала. По-перше, все менша кількість правочинів здійснювалась в усній формі, тому посвідчення набувало все більшої ролі. По-друге, посвідчення правочинів здійснювалось на розсуд його учасників. Тобто у разі виявлення сторонами бажання нотаріально посвідчити договір дарування така можливість існувала.

Отже, період Російської імперії, на нашу думку, є другим етапом розвитку нотаріального по-

свідчення договору дарування. Він характеризується такими особливостями:

1) відбувся стрімкий розвиток законодавства про нотаріат, який позначився на збільшенні ролі письмових правочинів, а також посвідчення;

2) посвідчення правочинів містило велику кількість договорів, сутність яких не обмежує можливості посвідчення договорів дарування.

Після Жовтневої революції почався новий етап в історії нотаріату. У період 1918–1920 рр. організації та діяльності нотаріату в УСРР приділялося мало уваги. Нотаріальна компетенція в цей час нормативно не була визначена. Цивільний оборот був дуже незначним. Зобов'язальні відносини зводилися до аліментних, шлюбно-майнових розділів, побутової купівлі-продажу, побутового підряду і не виходили за межі домашнього вжитку. 23 березня 1918 року Рада народних комісарів прийняла постанову, якою скасувала «ныне действующее Положение о нотариальной части» [1, с. 18]. Декрет РНК УСРР від 19 лютого 1919 р. «Про суд» [5] скасував дореволюційні нотаріальні органи України, що існували до того часу, а декретом від 25 лютого 1919 р. [6] було засновано інститут народних нотаріусів, який проіснував до 16 квітня 1921 р. Учинення найпростіших нотаріальних дій було покладено на нарсуди, міліцію та домкомбіді [4, с. 25]. Проте зростання цивільного обороту, пов'язане з переходом до нової економічної політики, об'єктивно зумовив суттєвий розвиток нотаріальної діяльності. Існування договірних відносин між державними господарськими організаціями та приватними особами потребувало встановлення контролю за законністю вчинюваних правочинів. 30 грудня 1922 року перший з'їзд рад уклав Договір про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. До компетенції СРСР увійшов і розвиток радянського законодавства, а також організаційна побудова нового всесоюзного нотаріату. 1 лютого 1923 року набув чинності Цивільний кодекс УРСР, прийнятий у 1922 році. Так, у цьому нормативно-правовому акті нарешті було здійснено правове регулювання договору дарування. Так, у пункті 138 було встановлено, що договір про безплатну передачу майна (дарування) на суму понад 10 000 карбованців визнавався недійсним, при цьому даруванню на суму понад 1 000 карбованців золотом мало бути надано нотаріальну форму [7]. Тобто це означає, що прийняття Цивільного кодексу УРСР 1922 року є моментом виникнення нотаріального посвідчення договору дарування, адже в нормах цього нормативно-правового акта було закріплено нотаріальну форму посвідчення дарування окремих різновидів власності. Також положення статті 138 дозволяють зробити висновок про те, що нотаріальне посвідчення поширювалось і на дарування будинків, правочини з якими мали «під

страхом недійсності» нотаріально посвідчуватись із реєстрацією в належному органі [7]. Тобто станом на 1923 рік, нотаріальне посвідчення договору дарування вже існувало, воно стосувалось грошових коштів у великих розмірах та нерухомості.

Положення про нотаріат, прийняте 24 серпня 1924 року, передбачало для низки цивільно-правових угод обов'язкове нотаріальне посвідчення під страхом недійсності, а щодо інших угод – право розсуду сторонам чи посвідчувати угоду в нотаріальній конторі, чи обмежитися простою письмовою формою без нотаріального посвідчення. Згодом, 14 травня 1926 року, була прийнята Постанова «Про основні принципи організації державного нотаріату», на основі якого в союзних республіках, зокрема в Україні, були розроблені та прийняті аналогічні Положення про державний нотаріат [3, с. 25]. У ній було сформульовано основні принципи організації та діяльності нотаріальних органів, а також завдання державних нотаріусів. Цим документом було встановлено, що посвідчення угод та вчинення інших дій здійснюються державними нотаріальними конторами, які діють у порядку, що визначається законодавством союзних республік відповідно до загальносоюзного закону [4, с. 27]. Постанова скасувала різницю між вчиненням актів і посвідченням угод. Замість цих двох форм нотаріальних дій було встановлено єдине нотаріальне посвідчення угод [4, с. 27]. Проте щодо цього історичного періоду варто зазначити, що внаслідок обмеженого цивільного обороту (нерухомість і земля не були в обороті, не існувало приватне підприємництво, а відчуження майна здійснювалось без участі нотаріусів) нотаріус не мав такого суспільного значення як зараз.

У 60-тих рр. було проведено нову кодифікацію цивільного і цивільного процесуального законодавства, у зв'язку із чим багато правил колишніх законодавчих актів про нотаріат втратили чинність, виявилися прогалини, з'явилася необхідність у законодавчому врегулюванні низки питань, поставлених нотаріальною практикою та розроблених правовою наукою. Нотаріальні положення в Україні приймалися 26 грудня 1956 р. та 31 серпня 1964 р. [4, с. 28]. У 1963 році було прийнято Цивільний кодекс УРСР, у статті 244 якого було встановлено, що договір дарування на суму понад 500 карбованців, а під час дарування валютних цінностей – на суму понад 50 карбованців має бути нотаріально посвідчений. Також із положень цієї ж статті можна зробити висновок, що нотаріальна форма застосовувалась і до договорів дарування нерухомого майна [8]. Тобто станом на середину минулого століття, нотаріальне посвідчення договору дарування набуло ознак обов'язковості у встановлених законом випадках, зокрема щодо дарування валютних цінностей, а також нерухомості. При цьому це передбачалось як по-

ложеннями Цивільного кодексу 1922 року, так і знайшло своє закріплення в нормах Цивільного кодексу 1963 року. У 1973 році був розроблений і прийнятий Закон СРСР «Про державний нотаріат», який містив норми про завдання та організацію державного нотаріату, принципи його діяльності, компетенцію, загальні правила вчинення нотаріальних дій та про застосування законодавства про нотаріат до іноземців та осіб без громадянства. Відповідно до загальносоюзного закону від 25 грудня 1974 р., було прийнято Закон УРСР «Про державний нотаріат», у якому була конкретно визначена компетенція нотаріальних органів та врегульований порядок учинення окремих нотаріальних дій.

Отже, підіб'ємо підсумок, що у радянські часи відбулось становлення основ того нотаріату, який функціонує і сьогодні. **Третій етап розвитку нотаріального посвідчення договору дарування** характеризується такими особливостями:

1) законодавство про нотаріат набувало рис сучасного;

2) протягом періоду існування УРСР правове регулювання нотаріального посвідчення правочинів було неоднозначним, але прийняті в цю історичну епоху нормативно-правові акти закріпили формування інституту нотаріального посвідчення договору дарування;

3) нотаріальне посвідчення договору дарування набуло рис обов'язковості у разі дарування на суму понад 500 карбованців за умов дарування валютних цінностей на суму понад 50 карбованців, а також під час дарування нерухомого майна.

Після проголошення Україною незалежності формування ринкових відносин викликало підсилення цивільно-правової активності населення, розвиток підприємництва, цивільного та міжнародного економічного обороту. 2 вересня 1993 року було прийнято Закон України «Про нотаріат» [9], який урегулював різноманітні питання організації нотаріату, втім не стосувався режиму вчинення нотаріальних дій, зокрема нотаріального посвідчення договору дарування. У 2003 році було прийнято новий Цивільний кодекс України [10], у статті 719 якого встановлено обов'язковість нотаріального посвідчення нерухомих речей, а також валютних цінностей на суму, яка перевищує п'ятдесятікратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Звернемо увагу на те, що таким чином нотаріальне посвідчення договору дарування врегульовується сьогодні. Також у контексті нашого дослідження визначимо роль Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України [11], який урегулював порядок та процедуру нотаріального посвідчення договору дарування.

Таким чином, **четвертий етап розвитку нотаріального посвідчення договору дарування** завер-

шив довгий шлях становлення цього інституту. Він характеризується:

1) прийняттям національного законодавства про нотаріат незалежної України;

2) установленнями підставами обов'язкового нотаріального посвідчення договорів дарування;

3) законодавчим урегулюванням процедури нотаріального посвідчення договору дарування;

4) сьогодні обов'язковість нотаріального посвідчення встановлено щодо нерухомих речей, а також валютних цінностей на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподатковуваного мінімуму доходів громадян.

Таким чином, історико-правовий аналіз виникнення та розвитку нотаріальних органів дозволяє дійти до висновку, що інститут нотаріального посвідчення договору дарування було сформовано лише за часів перебування України у складі Радянського Союзу, а вже після проголошення Україною незалежності він набув тих рис, які для нього характерні сьогодні. Але передумови для розвитку цього інституту формувались ще з часів Київської Русі. Отже, варто зазначити, що у відриві від законодавства попередніх історичних епох інститут нотаріального посвідчення договору дарування не був би сформований у тому вигляді, в якому він існує сьогодні. Тобто у період до утворення УРСР нотаріальне посвідчення договору дарування ще не існувало. Водночас прийняття Цивільних кодексів 1922, а згодом 1963 років урегулювало цей інститут у тому вигляді, в якому він існує і сьогодні. Отож, чинна редакція Цивільного кодексу України розвиває ті законодавчі положення, які були розроблені у попередні історичні епохи.

Література

1. Бисага Ю.Ю. Історико-правові аспекти виникнення сучасного українського нотаріату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 30 (1). С. 17–20

2. Желіховська Ю.В. Історія виникнення та розвитку нотаріату в Україні. *Молодий вчений*. 2014. № 11. С. 155–160

3. Давиденко А.. Історія виникнення нотаріату в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2010. № 4. С. 22–28.

4. Комаров В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Харків: Право, 2011. 384 с.

5. Узаконолення та розпорядження Робіт.-сел. Уряду України за 1919 р.. Харків, 1925. С. 147.

6. Про заснування народних Нотаріальних Камер: Декрет Ради Нар. комісарів України. Узаконолення та розпорядження Робіт.-сел. Уряду України за 1919 р. Харків, 1925. С. 203–204.

7. Про надання чинності Цивільному кодексу УРСР. Постанова ЦВК УРСР від 16 грудня 1922 р. URL https://yurist-online.org/laws/codes/ex/civilnyi_kodeks_usrr_1922.pdf (дата звернення: 16.08.2018).

8. Цивільний кодекс Української РСР: Кодекс України від 18.07.1963 № 1540-VI. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06> (дата звернення: 16.08.2018).

9. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України* від 28.09.1993. 1993 р. № 39. Стаття 383.

10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України* від 03.10.2003. № 40. Стаття 356.

11. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 № 296/5. *Офіційний вісник України* від 07.03.2012. № 17. Стор. 66. Стаття 632. Код акта 60599/2012.

Анотація

Орел А. О. Ретроспектива зародження нотаріального посвідчення договору дарування. – Стаття.

У статті здійснено теоретико-правовий аналіз ретроспективи нотаріального посвідчення договору дарування. Виявлено етапи передумов зародження нотаріального посвідчення договору дарування. Охарактеризовано особливості кожного з етапів.

Ключові слова: ретроспектива, нотаріальне посвідчення, договір дарування, правочин, нотаріус.

Аннотация

Орел А. О. Ретроспектива зарождения нотариального удостоверения договора дарения. – Статья.

В статье осуществлен теоретико-правовой анализ ретроспективы нотариального удостоверения договора дарения. Выявлены этапы предпосылок зарождения нотариального удостоверения договора дарения. Охарактеризованы особенности каждого из этапов.

Ключевые слова: ретроспектива, нотариальное удостоверение, договор дарения, сделка, нотариус.

Summary

Orel A. O. Retrospective appearance of the notarial certificate of the donation contract. – Article.

The article deals with theoretical and legal analysis of the retrospective of the notarial certificate of the donation contract. The stages of the preconditions of the birth of a notarial certificate of a donation contract are revealed. The features of each of the stages are characterized.

Key words: retrospective, notarial certificate, donation contract, deed, notary.